
DE LOF VAN HET LEUKE EN HET LEUKE VAN DE LOF

B. Ebels-Hoving

"Les vrais génies du comique ne sont pas ceux qui nous font rire le plus, mais ceux qui dévoilent une zone inconnue du comique." Milan Kundera, *L'art du roman*, Parijs 1986, 155.

Is Erasmus' *Lof der Zotheid* een geestig boek? Viel er in de tijd van verschijning om te lachen - en valt er nog om te lachen? Of kunnen we het beter *amusant* noemen, vermakelijk? Zo ja, amuseert de *Lof* óns dan nog?

Op deze vragen wordt verschillend geantwoord. Huizinga, Erasmus' beroemde biograaf, sprak met betrekking tot de *Lof* van "een geboorte van het komische in hoogste potentie", en van "lichte vrolijke scherts". C. Augustijn oordeelde in de jongste Nederlandse Erasmus-monografie (1986): "geen fijnzinniger boek dan dit!". Karel van het Reve toonde zich minder enthousiast, maar toch gematigd-waarderend: "het bleek een veel beter boek te zijn dan ik dacht". Voor sommigen is dat oordeel echter nog veel te positief. A.E. Douglas heeft zich (ca 1970) afgevraagd hoe het mogelijk is dat iemand de *Lof* ooit een meesterwerk heeft genoemd, en onlangs is in een zeer geleerd tijdschrift in alle ernst geponeerd: "Is the *Praise of Folly* flawed?"(1) Er is dus reden genoeg om nog eens een onbevangen blik te slaan op Erasmus' beroemde bestseller.

Ontstaan en vroege geschiedenis van de *Lof*

Een bestseller was het boek meteen, bleef het lang, en is het nog, in die zin dat het nog steeds wordt verkocht in vele landen en in vele vertalingen. Wél moet gezegd dat de *Lof* in de meest recente golf Erasmus-studies (1986 was het herdenkingsjaar van zijn sterven, Bazel 1536) weinig aandacht heeft gekregen: tegenwoordig is het meer de 'ernstige' Erasmus die naar voren wordt gehaald, de man die een liefst ook voor ons

nog relevante boodschap heeft: de pedagoog dus, en ook - al zou men dat misschien niet zo verwachten - de theoloog. Het is déze Erasmus die men nu wil zien in de auteur van de **Lof**: illustratief is het éne zinnetje waarmee dit boek onlangs is gekarakteriseerd: "(hier) wist Erasmus op een evenwichtige toon theologie en retorica te combineren".(2) Deze uitspraak zal in een bepaalde zin - namelijk dat de **Lof** een ernstig boek is - bevestigd worden... maar allereerst moet gezegd dat zelfs vluchtige lezing het gevoel geeft dat dit boek bepaald onevenwichtig van toon is. Daarover echter straks meer.

Erasmus bedacht zijn 'Moriae Encomium' op weg van Italië naar Engeland, te paard over de Alpen, en schreef het geheel neer in één week, ten huize van zijn vriend Thomas More, in de buurt van Londen. Hij had last van zijn rug (nierstenen?) en gebruikte zijn gedwongen ledigheid (zijn boeken waren nog niet aangekomen) om de 'lusus ingenii' waarmee hij onderweg gespeeld had vorm te geven. Een soort van afleiding dus, maar ook een vorm van zelf-discipline. Dit moet geweest zijn in de herfst van 1509 of nog wat later; in juni schreef hij **ex rure** een opdrachtsbrief aan Thomas More die aan het boek vooraf moest gaan. Men vertaalt dit **ex rure** met 'from the countryside'; we moeten daarbij echter niet meer denken aan More's huis in Bucklersbury, waar de **Lof** geschreven was, maar aan het een of andere landhuis waar Erasmus naderhand met zijn Engelse vriend Mountjoy te gast was. Het onderschrift **juni** van de opdrachtsbrief, zonder jaartal, zou dan betekenen: juni 1510. Erasmus zelf heeft ervoor gezorgd dat generaties geleerden inzake dat jaar wanhopig naar zekerheid hebben gezocht: later, in 1522, heeft hij namelijk vóórin een herdruk van de **Lof** beweerd dat de opdrachtsbrief was geschreven in 1508. Dat kan niet, want toen was hij nog in Italië. Onbevangen lezers zullen in zo'n geval denken dat Erasmus zich na zoveel jaren (en zoveel geschriften!) wel gewoon vergist zal hebben, maar de geleerde wereld heeft nogal wat moeite gedaan om een ingewikkelder verklaring te geven, terwijl toch Huizinga er al op gewezen had dat de chronologie Erasmus' sterke punt niet was.(3) In elk geval ging het zo dat vrienden een slordige versie van de **Lof**, plus opdrachtsbrief, meenamen naar Parijs, waar het boek in 1511 verscheen; het succes kwam onmiddellijk, want het werd al vier keer herdrukt (tweemaal in Parijs, verder in Straatsburg en Antwerpen) voordat Erasmus zelf in juni 1512 de eerste geautoriseerde versie liet publiceren.(4) In het geheel verschenen er tijdens zijn leven zesendertig drukken.(5) En het boek werd ook meteen vertaald: het eerst in het Tsjechisch (!), al in hetzelfde jaar 1512, daarna in het Frans in 1520, en vervolgens in alle Europese talen - in het Nederlands relatief laat, in 1560.(6)

Dit alles bewijst voldoende dat de **Lof** insloeg. Maar het **succès fou** bestond uit meer dan een vrolijke schaterlach die

ΜΟΡΙΑΣ ΕΡΚΑΜΙΟΝ

uiendum fuit. Sed quid ego hæc tibi, pa-
trono tam singulari, ut causas etiam nō
optimas, optime tamē tueri possis? Va-
le disertissime More, & Moriā tuā gna-
uiter defende, Ex Rure, Quinto Idus Iu-
nias.

ΜΟΡΙΑΣ ΕΡΚΑΜΙΟΝ. I. Stulticiæ laus
Erasmi Roterodami Dedamatio.

Stulticia loquitur.

Κῦϋq; de me uulgo
mortales loquūtur,
(neq; enim sum ne-
scia, q̃ male audiat
stulticia etiam apud
stultissimos) tamen

hanc etie, hanc inquam esse unam, quæ
meo numine deos atq; homines exhila-
ro, uel illud abunde magnū est argumē-
tum, quod simul atq; in hunc cœtū fre-
quentissimū dictura prodij, sic repente
omniū uultus noua quadam atq; info-
lita hilaritate enituerūt, sic subito frōtē
exporrexistis, sic lato quodā & amabi-
li applausistis risu, ut mihi pfecto quot
quot undiq; p̃sētes iueor, pariter deo-
rum Home-

rexistis) Frontem exporrigimus, cū hilarescimus. Contra moesti frontē cō-
trahimus, quare in Chiliadibus Erasmi. (Deorum Homericorum.) Facet
te uocat Homericos, qui cum non sint ulli in rerum natura, tamē ab Holmei

est in dignitate rerum
& sermonū, cuius præ-
cipua ratio habetur in
tragædijs, comædijs,
& dialogis. Quid
ego hæc tibi? & πορὶς
πικρὸς est. Patrono tā
singulari) Patron⁹ hic
significat aduocatum
causarum. Nā aliquan-
do refertur ad libertū.
Est aut Morus præter
egregiam optimarum
literarum cognitionem,
inter Britannicarum le-
gum professores, præ-
cipui nominis.

DECLAMATIO

pteuo
cauit
decla-
mati-
onem
ut in/

telligas rem exercendi
ingenij causa scriptam,
ad lusu, ac uoluptatē.
Porro Moriā fingit uel
terum more, ceu deam
quādam, suas laudes
narrantem, idq; deco-
re, quod hoc stultis pe-
culiare sit, seiplos ad-
mirari, deq; seipsis glo-
riose prædicare. (As-
men hanc esse.) Hanc
d'εκτινῶς accipiendū,
ut seipsam digito ostē-
dat. Frontem expor-

Rifus stul-
torum

B ro singū

Dii Homericis

opklonk door Europa. Men nam het boek ook meteen zwaar *au sérieux*. Dat bewijst de officieel becommentarieerde editie die al in 1515 bij Froben in Bazel verscheen. De annotatie staat op naam van Erasmus' Nederlandse vriend Gerard Lister (Listrius), een doctor in de medicijnen, later rector van de scholen in Zwolle en Amersfoort; maar in werkelijkheid schreef Erasmus het commentaar gedeeltelijk zelf, omdat Froben haast had en Lister niet opschoot.(7) Uit het feit dat Froben zo aandrang kunnen we afleiden dat er al vraag was naar uitleg, en uit Listers traagheid dat die niet op alle punten zo gemakkelijk te geven was. Het resultaat dat Froben publiceerde ziet er heel bijzonder uit (zie afbeelding): niet alleen staat de tekst als een eiland in de marginale aantekeningen, precies op de manier van middeleeuwse juridische of theologische leerstof - maar bovendien is het geheel verlucht met de beroemde speelse tekeningetjes van Hans Holbein jr. . Het zijn deze illustraties die voor generaties lezers de Dwaasheid voorstelbaar hebben gemaakt: Erasmus beschrijft haar namelijk nergens, maar sinds Holbein 'is' zij een juf-fertje met zotskap en bellen, en bestaat haar publiek uit dikke dwaze mannetjes die dezelfde hoofdtooi dragen.- Kortom, de Lof kreeg al meteen erkenning, maar ook 'wetenschappelijke' status en een eigen iconografie. Toch mogen we ons afvragen wat deze serieuze acceptatie nu in de eerste plaats betekende: was men, in het algemeen gesproken, geamuseerd, geïmponeerd, geschokkeerd, gesticht - of dit alles tegelijk?

Inhoud

Om zo'n vraag te beantwoorden moeten we weten waarover de Lof eigenlijk gaat. En dat is niet eens zo gemakkelijk gezegd. Het boek is weliswaar niet lang: de Latijnse tekst, zonder commentaar, beslaat misschien zo'n zestig dichtbedrukte bladzijden - maar het is wel zeer woordrijk. Van het Reve noemde het "ongelooflijk babbelziek". Erasmus zelf heeft in de woordenstroom geen hoofdstukken of andere indelingen gemaakt; serieuze edities volgen hem daarin natuurlijk, waardoor de tekst iets hermetisch krijgt. Gelukkig bestaat er ook een traditie die 68 hoofdstukjes onderscheidt: de beide Nederlandse vertalingen die hieronder worden genoemd doen dit, en J.B. Kan heeft zelfs samenvattende titels boven die hoofdstukjes verzonnen. Helaas vertaalt hij stijfjes, en omdat hij stukjes vertaalde tekst voor de titels gebruikt worden die ook stijfjes. Bijvoorbeeld:

- XVI: Overal wordt de kruiderij der zothed gevonden,
- XVII: Door haar toedoen behagen de vrouwen aan de mannen,
- XVIII: Het drinken wordt door de Zothed het best gekruid,
- XIX: Zij knoopt vriendschapsbanden,

XX: Door haar komen huwelijken tot stand,

enzovoorts, om maar een indruk te geven. Naast deze officieuze indeling in hoofdstukjes bestaat er echter een wetenschappelijke traditie die op grond van inhoud en toon van Moria's rede (8) een driedeling voorstelt. Zo is onlangs nog gesproken van een "fundamentally tripartite discourse", maar daarbij wordt ook meteen verteld dat men het niet steeds over dezelfde drie delen heeft.(9) Ik ben dus maar zo vrij om een eigen overzicht te geven, dat uit vier delen bestaat en gebruik maakt van de 68 hoofdstukjes (de bladzijden verwijzen naar de vertaling van Dirkzwager en Nielson, die zoals Van het Reve terecht heeft opgemerkt veel té en onnodig vrij is (10), maar wel veel leesbaarder dan die van Kan).

I. Hoofdstuk 1-10, tot p. 31: Moria stelt zich voor aan haar publiek; door haar verschijnen wekt ze meteen al vrolijkheid. Zij kondigt een onvoorbereide en dus ongekunstelde Lofrede op zichzelf aan. Zij is onwettig kind van Ploutos (Rijkdom) en Neotete (Jeugd), geboren op het eiland der Gelukzaligen, gevoed door de voedsters Methe (Dronkenschap) en Apaedia (Domheid), en bediend door hofdames als Philautia (Eigenliefde) en Kolakia (Vleierij). Zij is dus een godin, en voorziet de wereld van haar goede gaven.

II. Hoofdstuk 11-48, tot p. 179: het **kernstuk**. Moria prijst zichzelf en haar invloed (zie als voorbeeld de genoemde hoofdstuk-titels). Zo doende geeft zij een beeld van de 'condition humaine', die door de dwaasheid wordt beheerst maar tegelijk dragelijk gemaakt. Belangrijke hoofdstukken: 29 (thema: eigenlijk ben ik, Moria, wijs) en 45 (thema: men leeft het gelukkigst in een toestand van inbeelding, illusie, want de waarheid is gewoonlijk te hard om te <ver>dragen).

III. Hoofdstuk 49-60: het **Narrenschip-stuk**: een opsomming van Dwazen in sociale- of beroepscategorieën: schoolmeesters, dichters, juristen, theologen, kloosterlingen, wereldlijke en geestelijke machthebbers. Hun gedragingen en meningen worden door Moria aangetoond, waarbij zij ze niet lijkt goed te keuren - hoewel ze hier en daar wel aangeeft dat de situaties aan haar te danken zijn. Meermalen lijkt zij zich echter aan de kant van het Gezonde Verstand op te stellen (bijvoorbeeld als zij zich afvraagt of er ooit wel één God luistert naar die afgeraffelde priester-gebeden). Op den duur merkt Moria zelf dat er iets in haar toon veranderd is en zegt verschrikt: "ik wil niet de indruk wekken dat ik een satire maak van mijn lofrede..." (p. 267)

IV. (Na twee overgangshoofdstukjes, waarin Moria haar toon moet hervinden, en nog eens herhaalt dat het geluk met de roekelozen is) Hoofdstuk 63-67, tot p. 327: de **apothese**. De ware vroomheid is dwaas, en de ware dwaasheid (onnozelheid, schuldeloosheid) is vroom. De echte Christen is zot, in praktisch gedrag of in mystieke vervoering. De christelijke

wijsheid is opperste dwaasheid. Ook de hemelse zaligheid is tenslotte niets anders dan een vorm van waanzin. In hoofdstuk 68 maakt Moria een abrupt einde aan haar preek en ziet af van een epiloog, "want ze is alles alweer vergeten".

Karakter van de Lof

Dit overzicht van de inhoud moet al wel duidelijk maken dat de Lof eigenlijk een ingewikkeld boek is. De vier delen dragen, vind ik, een verschillend karakter, en daarmee hangt samen dat men graag spreekt van een "complexe ironie". Er zijn verschillende pogingen ondernomen om vat te krijgen op die complexiteit. Het lijkt echter verstandig eerst eens te zien wat Erasmus zelf met zijn Lof beoogde.

Dat zou idealiter uit het boek zelf te halen moeten zijn. Maar dat valt niet mee. J. B. Kan verzuchtte al:

"het zal den lezer, als hij eenige hoofdstukken gevorderd is, allerminst duidelijk zijn geworden, wat Erasmus eigenlijk met 'Zotheid' bedoelt. Hij speelt blijkbaar met het woord (...) het ontsnapt hem aan elke poging het scherp te definiëren (...)." (11)

Dit kan, denk ik, elke onbevangen lezer bevestigen. Gelukkig hebben we buiten de Lof-zelf twee bronnen, waarin Erasmus zijn bedoelingen toelicht. Dit zijn: ten eerste de genoemde opdrachtsbrief aan More van 10 juni (1510), en ten tweede een apologie van het werk, ook in briefvorm, gericht aan de Leuvense theoloog Dorp(ius), gedateerd eind mei 1515.(12) De beweringen die Erasmus in deze brieven doet zijn dezelfde: in de tweede brief wordt eigenlijk alleen uitgewerkt wat in de eerste, al vijf jaar eerder, in beknopte vorm was gesteld. Voor ons als historici vereenvoudigt dit de zaak: als in de apologie andere motieven zouden zijn opgevoerd zouden we kunnen denken dat Erasmus, in het nauw gedreven, zijn oorspronkelijke opzet niet meer durfde te verdedigen of fout voorstelde. Zoals de zaken liggen is er juist een opvallende consistentie in de manier waarop de bedoelingen van de Lof in opdrachtsbrief en verdediging worden uiteengezet. In beide gevallen komen ze hierop neer:

- Erasmus kenschetst zijn boek als een *lusus ingenii nostri*, een 'jeu d'esprit', met de volgende drie positieve kenmerken: het is niet vies, niet grof en het speelt niet op de man.

- Hij beseft dat men hem wel *mordacitas*, bijtende spot, zal verwijten - maar dat zal dan niet terecht zijn, ten eerste omdat zijn doel opbouwend, niet afbrekend is, en ten tweede (n.b.!) omdat hij al zoveel beroemde voorgangers heeft gehad.

Om eerst even iets te zeggen over het tweede lid van het

laatste argument: dit maakt op ons natuurlijk een bijzonder zwakke indruk; we kunnen het weliswaar 'plaatsen' als typisch humanistisch, maar dan nog moet gezegd dat Erasmus er erg veel werk van maakt (13); en ook dat het rijtje voorgangers in de opdrachtsbrief irritant verwarrend is, als men het **au sérieux** neemt in een poging Erasmus' eigen karakterisering van zijn **Lof** te begrijpen. Hij somt hier namelijk spotters van geheel ongelijke soort op: mensen die het gewoon over triviale zaken hebben, serieuze satirici, sceptici. Terecht heeft Thompson hem hier 'casual in his classifying' genoemd (14), en daaraan de conclusie verbonden dat hij hierdoor het bepaald niet eenvoudiger heeft gemaakt om de **Lof** als genre te typeren. We laten die antieke voorbeelden dus maar voor wat ze zijn en gaan terug naar die karaktertrekken van het boek die Erasmus zelf duidelijk aangeeft. En dan blijkt eenvoudigweg dat Erasmus precies aankondigt wat hij met zijn werkje wil: het is een vrolijke, fatsoenlijke **preek** waar niemand persoonlijk aanstoot aan kan nemen, maar waaruit een ieder aansporingen ten goede kan putten. In één zin vat hij zijn houding als schrijver samen: **procax per se argumentum citra procaciam tractarim et in re iocosa sine dente luserim**, "(I want to) handle a basically licentious object with no license and write entertainingly on a humorous subject with no bitter barbs".(15) En, voegt hij dan nog weer ter verduidelijking toe: het is toch eenmaal zo dat men, wil men iets in ernst bereiken, dit altijd doet via een grapje, op een **iocosa** manier, via iets prettigs (**voluptas**) - en dat betekent nu eenmaal een constant vermijden van vies - en scherpeheid.

De lezer van nu zal hierop in alle waarschijnlijkheid reageren met de opmerking dat weinig dingen minder amusant zijn dan vrolijke, nette preken waarin niemand speciaal wordt aangevallen. Dat zal echter in Erasmus' tijd anders gelegen hebben. In de eerste plaats was zijn vrolijke, nette preek wél aanstootgevend en schokte het werk dus wél, en daarbij was het preek-karakter van het boek een pluspunt. Dat de **Lof** meteen een bestseller was zal in de eerste plaats aan de niet moeilijk te herkennen moraliserende toon te danken zijn geweest. Men hield nu eenmaal van preken, ook als ze vrolijk, net en algemeen waren. Dé druk-successen uit de incunabel- en postincunabel tijd zijn gevormd door moraliserende lectuur. (16) Wat dat betreft heeft men de **Lof** waarschijnlijk meteen in haar ware aard herkend. Wat verder ongetwijfeld heeft bijgedragen aan het succes is het gemakkelijk-vatbare sociaal-satirische gedeelte, dat we hiervóór **Narrenschip-stuk** doopten. Of Moria's verbosse toneelspel in de eerste helft van het boek gesavoureed werd buiten een beperkte kring van humanisten mogen we ons afvragen; en ook, of men het stichtelijke slot echt begreep.

Conclusie: men kan natuurlijk wel gelachen hebben, maar

men waardeerde het boek waarschijnlijk in de eerste plaats zoals Erasmus het bedoelde: als een vrolijke preek. En zoiets hoorde men graag, las men graag. En dan kon men met deze speciale preek, zowel in zijn geheel als in onderdelen nog allerlei kanten uit.(17) Want ook de tijdgenoot zal wel iets gevoeld hebben van de later zo dikwijls genoemde 'complexe ironie'. Geleerden-van-nu hebben hun best gedaan de ironie van de Lof in tradities te plaatsen die voor het vroeg-zestiende-eeuwse publiek levend en dus herkenbaar waren. Er wordt dan gewezen op twee vormen van literair gek-doen, die men kende en die dus een begrijpelijk kader voor de Lof vormden: het 'Narrenschip-thema' en het spotsermoen (of wel de vastenavondprek).(18) Beide verschijnselen behoeven nauwelijks uitleg: de literaire idee van het narrenschip had kort voor de Lof een beroemde vorm gekregen in Sebastian Brants 'Narrenschiff'(1494), een berijmde opsomming van ondeugden; en de vastenavondprek vormde onderdeel van een vertrouwd volksvermaak, waarin alles op zijn kop werd gezet; zelf vormde dit spotsermoen één grote parodie op de echte preek.(19) Nu lijkt Erasmus' boek inderdaad op een mengsel van deze twee, maar de schijn bedriegt hier. Al staat de Lof in zekere zin in verband met Narrenschip-thema en spotprek, tegelijk onderscheidt Erasmus' werk zich wezenlijk van beide. Terwijl de spotprek bij voorkeur extreem vies is ("vol stront- en sexgrappen"(20)) vermijdt Moria iedere allusie in die richting. En wat het Narrenschip-thema betreft: het is maar een gedeelte van de Lof dat daarop lijkt gecomponeerd (het stuk III uit de inhoud hierboven) - maar dat is eigenlijk toch anders van karakter: Brants 'Schiff' vervoert **zonden** (het is rechttoe-rechtaan een moraliserende opsomming), terwijl Moria **zondaars** laat optreden.

De Lof was iets origineels. Maar niet in die zin dat Erasmus nu ineens een klassiek genre tot leven wekte dat duizend jaar lang een middeleeuwse Doornroosjesslaap had geslapen. Het is de uitgever van de Lof in de nieuwe **Opera-omnia**-editie (1979) die dit beweert (21), maar daarmee springt hij wel erg luchtigjes over de rijke middeleeuwse oogst aan 'omgekeerde lofprijzingen' heen. Men denke alleen maar aan de Goliarden-poëzie. Met zijn omgekeerde lof stond Erasmus volop in een continue klassiek-middeleeuwse traditie, maar vanuit die traditie schiep hij iets volmaakt eigens. Dat eigene had eigenaardigheden, waaronder inconsistenties.

Flaws?

Daarmee komen we op de hedendaagse appreciatie van de Lof. Die moet wel historisch getint zijn. Het lijkt mij althans onmogelijk dat iemand nu nog erg geboeid raakt door het 'maatschappij-kritische' stuk, de opsomming van de catego-

rieën Dwazen: de onze zijn nu eenmaal niet in de eerste plaats theoloog, vrouw of opschepper-met-Griekse-woordjes. Vergelijkbare ridicule soorten zijn voor ons: plaatselijke machthebbers, zoals Van Kooten en De Bie die hebben neergezet in de bestuurders van Juinen, of hun 'vrije jongens' (Jacobse en Van Es), of hun 'nieuwe realisten' (Van Kooten in quiz-land). Dat wil natuurlijk niet zeggen dat sommige dwazen uit de Lof niet iets actueels behouden hebben: er valt om Moria's theologen en filologen echt nog wel te glimlachen.(22) Maar als het boek ons boeit is het toch niet om die enkele glimlach. Wat nu vooral intrigeert is de aard van het literaire kunstwerk-als-geheel. Men kan die aard zwaar-wetenschappelijk analyseren, en natuurlijk is dat op diverse manieren gebeurd. Het is dan bijvoorbeeld mogelijk de retorische structuur van het werk op de voorschriften van Quintilianus terug te voeren, maar op dit punt heerst geen geleerde consensus.(23) Ik wil het dan ook laten bij een nadere analyse van het soort appreciatie dat Van het Reve onder woorden bracht, toen hij bekende enerzijds door de Lof geboeid te zijn, door de 'dubbele bodem', en anderzijds ook verveeld, doordat die dubbele bodem soms zomaar lijkt weg te vallen.

En daarmee komen we op de vraag die onlangs door de Amerikaanse historicus Th.W. Best is gesteld: Is er iets mis met de Lof? 'Is it flawed?' Het gaat hier om een heel rijtje 'fouten' van verschillende aard, maar vooral om één bepaalde kwestie, die van de 'breuk'. Er gebeurt ergens iets in de Lof, dat Van het Reve intuïtief aanduidt met 'verdwijnen van de dubbele bodem' en dat Best nu eens nader wil analyseren. Wat er gebeurt wordt duidelijk bij nadere bestudering van de stukken II en III uit onze Inhoud: in II, dat we het 'kernstuk' noemden, prijst Moria de wereldse dwaasheid en is zij dus zichzelf, en in III, het stuk van de bespottende categorieën, is het meer zo dat ze die dwazen als écht dwaas, dus te veroordelen, voorstelt - waarmee ze duidelijk namens Erasmus spreekt! Voordat we dit probleempje bekijken moet wél gezegd dat hier geen sprake is van twee duidelijk afgegrensde 'blokken': in het satirische stuk III klinkt heus niet alleen Erasmus' stem, want soms houdt Moria ineens weer even een Encomium, zoals ze in het begin van het boek had beloofd. "Echte stakkers zouden het zijn als ik hen niet hielp", zegt ze dan ineens van zich misdragende monniken, of: "...dank zij mij leidt niemand een zorgelozer bestaan dan zij die menen hun Christenplichten voldoende te hebben vervuld...als zij bisschop uithangen door het verrichten van ceremoniën".(24) Dit is de toon die de lezer vertrouwd is uit 'kernstuk' II, waarin Moria met welgevallen de natuurlijke zothed van de mens aanschouwt en analyseert, met als steeds weerkerend thema: 'het geluk is met de zotten'(lees:dommen). Aan de andere kant blijkt het gemengde karakter van de stukken ook doordat in kernstuk II, waarin Moria haar eigen invloed

prijst, ook categorieën Dwazen beginnen voor te komen: dokters en juristen - die Moria dan lijkt te vergeten om verderop haar inventarisatie voort te zetten (in ons deel III). Dus, anders gezegd: de Lof is te ingewikkeld - of te vaag - om de plaats van de breuk te kunnen aangeven - maar dat neemt niet weg dat de lezer hem na enige tijd wel degelijk merkt. Van het Reve: "Af en toe valt die dubbele bodem (meent de auteur wel het omgekeerde van wat hij zegt?) trouwens weg, en het boek wordt dan gewoon een traktaat. Je komt stukken tegen die alleen maar opsommingen zijn van zotheden, die Erasmus ook echt voor zotheden houdt, zoals spelverslaving, Mariaverering, etc." Met andere woorden: Van het Reve vindt de Lof leuk zolang hij niet zeker weet of Erasmus' ironie wel ironie is. Van die onzekerheid blijf je als lezer wakker, maar juist die onzekerheid verdwijnt. 'Af en toe' is dat het geval, volgens Van het Reve, maar dat zou ik willen veranderen in 'steeds meer'. Dat betekent dat er steeds meer dwaasheid ronduit berispt wordt. En waar Moria geen lofrede meer op zichzelf houdt, maar (bijvoorbeeld) theologen in al hun eigenwaan te kijk stelt, is het effect van de 'onzekere ironie' weg. Als Moria ronduit boos is op paus Julius II, die ze eigenlijk zou moeten prijzen als een van haar meest geslaagde creaturen, voelt de huidige lezer vaag ongenoegen. Erasmus spreekt hier, niet Moria, en hij is gewoon ernstig.

Op dit punt nu is de kritiek van Best ook ernstig. Hij vraagt zich af of Erasmus esthetische overwegingen aan ethische opoffert (25), anders gezegd: of Erasmus' morele verontwaardiging niet veroorzaakt dat hij het (aanvankelijk leuke) spel van de lofprijzing der dwaasheid niet volhoudt. Als Moria ronduit wijze dingen gaat beweren vernietigt ze zichzelf als type, vindt Best: "commending it (wisdom) is as self-defeating for her as discommending any manifestations of folly". (26)

Best wil dus wel ernst maken met de 'breuk'. Nu is het niet zo dat die niet eerder was opgemerkt. Het gemakkelijke is evenwel dat men hem of onbelangrijk vond, of juist als iets positiefs waardeerde. Huizinga bracht zijn lichte verontrusting ongeveer op dezelfde manier onder woorden als Van het Reve: "af en toe ontspoort de satire wel even, namelijk wanneer Stultitia regelrecht gispt wat Erasmus gispen wil..." (27) Voor een aantal moderne geleerden is er echter geen sprake van 'ontsporing': integendeel, volgens hen tracteert Erasmus ons op een buitengewoon knappe literaire manoeuvre. C. Miller, de al genoemde uitgever van de Lof in de nieuwste Opera-omnia-editie (1979) vindt dat het boek zeer geraffineerd gecomponeerd is: eerst spreekt Moria, dan Erasmus, en dan zijn we rijp voor de hoogste (christelijke) dwaasheid (= wijsheid). (28) Op een schematische manier had R. Sylvester hetzelfde beweerd (1976): voor hem gaat Erasmus Hegeliaans te werk, met een these, een antithese en een synthese:

"From her opening movement (the natural world, where, willy-nilly, all men are fools) she (Moria) proceeds through its opposite (the decayed world in which men deliberately manipulate reality through wickedness) to a final synthesis which offers a higher wisdom, the ultimate folly of the Fool in Christ".(29)

Eigenlijk had Huizinga zo iets ook al gezegd toen hij 'buitelingen', 'omkeringen' in Moria's dwaze gedrag constateerde. (30)

Dan is er dus helemaal geen sprake van een 'flaw', maar integendeel van knappe, doordachte literaire techniek? Wat vindt Best nu van het probleem? Het is vermakelijk: ik denk dat hij door het lezen en het herlezen van de Lof in de ban van het boek is geraakt: zijn artikel maakt op mij de indruk van een geestelijk worstelingetje. Ook hij heeft een soort driedeling: eerst wijst hij streng de 'flaw' aan, dan wijst hij (ook vrij streng) de 'goedpraters' van die flaw terecht en dan slaat hij zelf op een subtiële, ingewikkelde (het is verleidelijk te zeggen: Erasmiaanse) manier aan het vergoe-lijken, of, beter gezegd, verduidelijken. Als ik het goed zie doet hij dit laatste als volgt: hij legt uit dat de Lof door-trokken is van drie soorten ironie, die van Erasmus (die Moria laat aanbevelen waar hij tegen is), die van Moria, die lijkt aan te prijzen wat ze zelf mooi vindt, en tenslotte de ironie die voortkomt uit haar eigenwaan, haar niet-begrijpen van zichzelf.(31) Die laatste soort ironie is de belangrijkste, want daarmee kan eigenlijk het hele boek verklaard worden: Moria stikt van de inconsequenties, fouten, vergis-singen (bezorgd door Best opgesomd), maar dat wil ze ook: zo lokt ze kritiek uit. "We do her a disservice by ignoring or playing down whatever is awry in the work. Its crowning paradox is that the worst flaw possible for Moria would be no flaw at all." En daarmee heeft Erasmus zich goed ingedekt: "smiling wryly, Erasmus would agree that nearly everything she says which is not intrinsically right **can still be right for her to say**" (vet B.E-H) Zo kōn hij met zijn Lof geen gevaar lopen.

Alle 'flaws' zouden dus expres zijn aangebracht. Niet echter uit literair-structurele overwegingen, maar vooral met het oog op Erasmus' eigen veiligheid. Is dat niet een veel te cynische gedachtengang?

Misschien wel niet, want het is goed dat we ons terdege realiseren dat Erasmus in een gevaarlijke tijd leefde; kort na het verschijnen van de Lof zouden werkelijk alle levens-beschouwelijke zaken controversiēel gaan worden, en werd ieder uitgesproken standpunt in groeiende mate laak- maar ook strafbaar. We moeten niet licht denken over het gevoel van

opgejaagdheid dat Erasmus' latere jaren zou kenmerken. Maar het besef dat voorzichtigheid geboden was is maar één kant van de zaak. Ik denk toch dat Best, zoals velen vóór hem, de zaken te ingewikkeld maakt. Erasmus was een ras-indekker; hij moest wel, maar hij had er ongetwijfeld ook een zeker plezier in. Zou hij Moria's buitelingen niet intuïtief, op een bepaalde manier on-nadenkend, hebben aangebracht- eigenlijk op de manier waarop ze door Huizinga en Van het Reve met de intuïtie van een empathisch lezer werden herkend? Mogen we eigenlijk niet ronduit zeggen dat die buitelingen hinderlijk zijn? Erasmus merkte de grote 'flaw' zelf wel degelijk op, toen hij aan het einde van zijn 'Narrenschip-stuk' opmerkte dat hij van zijn lofrede een satire aan het maken was. (32) Allerlei feitelijke fouten (vergissingen) liet hij, ondanks revisies, in nieuwe drukken steeds weer staan (het gaat hier om dingen als foute namen: M. Antonius voor M. Antoninus, en om foute toeschrijvingen). Maar was het geheel dan soms geen 'lusus ingenii'? Dit spel van de geest bevatte dan wel een vrolijke nette preek, maar moest die preek-in-spelvorm van het begin tot het eind 'gaaf' zijn? Het is toch zó gegaan dat Erasmus zijn Lof in volle inspiratie maar ook in volle vaart neerschreef: hij wilde zijn ernstig bedoelde divertissement af hebben, want er wachtte hem het ronduit ernstige werk van van de annotatie op het Nieuwe Testament. Dat betekent natuurlijk niet dat hij zich niet verheugde toen zijn boekje een succes bleek. Naar zijn aard was hij eveneens over-geïrriteerd toen het werd aangevallen. Maar dat hield niet in dat hij de tekst nu foutloos wilde gaan maken; hij deed wel eens iets in die richting, droeg min of meer bij aan zeven gereviseerde edities...maar elke keer had hij er waarschijnlijk ook weer snel genoeg van. Er lag nog zoveel werk, de Lof deed het kennelijk wel goed- why not leave it flawed?

Het lijkt ronduit onwaarschijnlijk dat Erasmus via een bewust gebruik van drie soorten ironie een drie-delig boek opbouwde. Zijn streven was altijd gericht op eenvoud, ook in stijl; op sober- en helderheid. Helaas slaagt hij er vaak niet in die te bereiken of te bewaren. Dat ligt niet aan de omstandigheid dat zijn tijd een verbose was. Zelf is hij nog weer op een bijzondere wijze woord- en betekenisrijk. Dat is zowel amusant als vervelend. Zo is het mogelijk dat de ene passage uit de Lof ook nu nog zonder meer vermakelijk is, terwijl de volgende verveelt of irriteert. Wie kan bewijzen dat dit niet precies zo was in de tijd dat het boek verscheen?(33) Juist de bedoelde en onbedoelde 'fouten' van de Lof kunnen ervoor gezorgd hebben dat de lezers wakker bleven. De inconsistenties zijn waarschijnlijk pas voor ons historici een echt probleem geworden; zoiets komt vaker voor, want latere generaties critici willen meesterwerken altijd graag van hun zwakheden ontdoen. Voor de auteurs zelf zullen zij (die fouten) meestal geen punten van belang geweest zijn,

omdat zij andere dingen aan hun hoofd hadden. Erasmus had misschien in die éne week waarin hij zijn *Lof* schreef niet direct andere dingen aan zijn hoofd; maar wel wilde hij met zijn 'lusus' tegelijk méér en minder dan de huidige ernstige analyses hem in de schoenen schuiven. Hij wilde indringend moraliseren, maar hij dacht niet dat de *voluptas* van zijn lezers geringer zou zijn als hij qua vorm eens een steekje liet vallen. "Flawed, so what?" kan hij wel gezegd hebben tijdens een luchtige conversatie met More of een van zijn andere vrienden. En in die nonchalance steekt voor ons een deel van het leuke van de *Lof*.

Nawoord

Ik kan het niet laten even een stokpaard te berijden. Boeken als de *Lof* zijn voor ons (historici van gemiddelde eruditie) binnenkort niet meer goed bestudeerbaar, omdat er geen eigentijdse Erasmus-editie-plus-vertaling verschijnt. De *Opera omnia* worden sinds ca. 1970 door onze Koninklijke Academie en onder internationale auspiciën uitgegeven; de verschenen delen hebben vaak heel belangrijke inleidingen en geven verder uitvoerig gecollationeerde teksten (in Erasmus' geval een enorm werk door de vele en slordige uitgaven die al tijdens zijn leven verschenen). Intussen verschijnt er in Toronto een reeks vertalingen - de programma's lopen echter niet synchroon en zullen bovendien beide nog decennia duren, zodat voor het raadplegen van een bepaald werk van Erasmus dikwijls óf de recente teksteditie óf een vertaling voorhanden is, maar zelden allebei. Een simpel studietje van de *Lof* als het bovenstaande vraagt dus al een moeilijk gesprong van tekst naar (een of andere) vertaling en vice versa zodat er gauw 4 of 5 boeken liggen waar één had moeten volstaan. De stelling van de geleerde wereld is natuurlijk dat de nu verschijnende teksteditie de standaard zal vormen, waarop vertalingen zich kunnen baseren, maar dat die vertalingen zelf te subjectief, veranderlijk, vergankelijk zijn om ze naast de tekst af te drukken. Het antwoord daarop is: a. dat ook de tekstedities niet foutloos zijn (zie de reeks *castiga-*

tiones waarmee J. IJsewijn de verschenen delen bekritiseert!) en dat b. juist het 'gevaarlijke' van vertalingen een grote uitdaging voor de studie van Erasmus zou kunnen betekenen. Maar dan moeten ze wél naast de tekst staan, zodat men in één oogopslag kan vergelijken. Zoals het nu is wordt Erasmus wel bewaard, maar ook een beetje begraven. Op de situatie valt een *Lofje Der Zotheid* te zingen.

Editie

"Moriae encomium id est Stultitiae laus", ed. Miller, C.H., *Opera omnia Desiderii Erasmi Rotodami* (ASD) IV, 3 (Amsterdam, Oxford 1979).

Vertalingen

1. Nederlandse, met Latijnse tekst op linkerbladzijde: Dirkzwager, A., en Nielson, A.C., *Desiderius Erasmus. Moriae Encomium dat is de Lof der Zotheid* (Amsterdam s.a.) (zeer vrij).
2. Nederlandse: Kan, J. B., *Desiderius Erasmus. De Lof der Zotheid* (Antwerpen 1945) met korte ophelдерingen voorzien door A.H. Kan. (zeer letterlijk).
3. Engelse: Miller, C.H., *Desiderius Erasmus. The Praise of Folly* (New Haven en Londen 1979).

Noten

1. Citaten resp. Huizinga, J., *Erasmus*. (1924) In: *Verzamelde Verken* VI (Haarlem 1950), V.W. 226; Augustijn, C. *Erasmus* (Baarn 1986) 63. Reve, K. van het, "Tot woede van de dokter van koorts hersteld", bespreking van de vertaling van Dirkzwager en Nielson (zie onder *Vertalingen*), Bijlage NRC Handelsblad 6-11-1986; Douglas geciteerd door Best, Th. W., "Is Erasmus' *Praise of Folly* flawed?" in: *Humanistica Lovanien-sia, Journal of Neo-Latin Studies* XXXV, 1986, 35.
2. Jensma, G. Th. in: *Erasmus. De actualiteit van zijn denken*, (red. G.Th. Jensma e.a.) (Zutphen 1986) 30.
3. Miller, C.H., *Introduction* in ASD IV, 3, 15 en n. 12.
4. Aldaar, 16.
5. Opsomming en beschrijving van alle drukken bij Miller, *Introduction*, 40-60.
6. Aldaar, 36-38.
7. Gavin, J.A. and Walsh, Th.M., 'The Praise of Folly

- in Context: The Commentary of Gerardus Listrius', **Renaissance Quarterly** XXIV, 1971, 193-209. 195-196.
8. Ik spreek hier verder van **Moria**, omdat dit de gewoonte is; correcter zou zijn **Stultitia**, op grond van het begin 'Stultitia loquitur'.
 9. Best, 'Praise of Folly flawed?' 31 en n.3.
 10. Van welk jaar de vertaling oorspronkelijk is is onduidelijk; Van het Reve bespreekt een 'zeer fraaie nieuwe uitgave, verschenen in 1986 bij Ad. Donker', maar dit is een herdruk. Er is kennelijk een inleiding aan toegevoegd (Van het Reve noemt J.J.M. Meyers) waarin de vertaling 'voortreffelijk' heet, en 'meer naar de geest dan naar de letter'. Van het Reve vraagt zich met adstructie van voorbeelden af of de 'geest' van het origineel niet flink in het gedrang is gekomen.
 11. Kan, zie onder vertalingen, 6.
 12. Allen, P.S., **Opus Epistularum Desiderii Erasmi**, II, no. 337, 90-114, 90 (brief aan Martin Dorp; vertaling hiervan in Miller, **Praise of Folly**, 139-147).
 13. Zie in de vertaling Dirkzwager en Nielson 7, 11, 19; Dorpius-brief, zie n.12, 92.
 14. Thompson, G., **Under Pretext of Praise. Satiric Mode in Erasmus' Fiction**. (Toronto 1973), 53; Miller, C. H., **Introduction ASD**, 17 geeft aan dat van de 15 titels die Erasmus opsomt er maar 5 op satirische werken duiden.
 15. Dorpius-brief, 101; C.H. Miller, **Praise of Folly**, 154.
 16. Bühler, C.F., **The Fifteenth-Century Book**, (Philadelphia 1961) 59 vgl.
 17. Het werk was in elk geval 'poly-interpretabel' een eerste vereiste voor een klassiek boek, zoals J. Romein ooit al betoogde, Romein, J., "Eeuwigheidswaarden. Over het al dan niet verouderen van geestelijke waarden etc." (1939) in: **Historische lijnen en patronen. Een keuze uit de essays** (Amsterdam 1971) 176.
 18. Miller, **Introduction ASD**, 21 spreekt van 'dual traditions of medieval folly, the fool in disgrace as an irresponsible sinner and the fool in triumph over the supposed wisdom of the world'; beide worden ze in de hofnar belichaamd.
 19. Pleij, H., **De Blauwe Schuit**, (Muiderberg 1985) 20-21; Miller **Introduction ASD** 21 ('sottie' met 'sermon joyeux').
 20. Pleij, 20.
 21. Niet in de ASD, maar in de genoemde vertaling (**The Praise of Folly**), xiv.
 22. Zie bv. vertaling Dirkzwager en Nielson 183, 237.

23. Miller, *Praise of Folly*, xiv-xv.
24. Vertaling Dirkzwager en Nielson, resp. 221, 257.
25. Best, "*Praise of Folly* flawed?", 35.
26. Aldaar, 37.
27. Huizinga, J., Erasmus, V.W. VI, 71.
28. Miller, *Praise of Folly*, xxv.
29. Best, "*Praise of Folly* flawed?", 35.
30. Huizinga, "*Maatstaf der dwaasheid*", V.W. VI, 233.
31. Best, "*Praise of Folly* flawed?" 44-46.
32. Vertaling Dirkzwager en Nielson, 267.
33. Het verbaast mij dat C.H. Miller zo stellig weet dat "*the Folly* was persistently misunderstood", (*Praise of Folly*, xiv), tenzij hij op incidentele gevallen doelt. De mogelijkheid dat er wel onbegrip is geweest, maar alleen van gedeelten van de *Lof*, wordt hier niet onder ogen gezien (Verg. wat hier-vóór werd gezegd over de waarschijnlijkheid dat het satirische stuk meteen werd gewaardeerd (en zie daarvoor ook Huizinga, Erasmus, V.W., 71) en ook wat hier werd opgemerkt over de aantrekkelijkheid van het preekkarakter).

